

KARIN NYKQVIST

LITTERATUR OCH LITTERATUR- VETENSKAP

Vilket är ämnet för vårt ämne?

TFL 2024:3-4. KANON OCH NATION

DOI: <https://doi.org/10.54797/tfl.v54i3-4.51457>

ISSN: 2001-094X

– Ämnet för vårt ämne –

”Vad är litteratur?” Under flera år var det rubriken på den första terminens första lektion i litteraturvetenskap i Lund. Men det blev helt enkelt antingen för svårt – inte kunde vi inleda de litteraturvetenskapliga studierna med de mest komplicerade resonemangen och filosoferna – eller intetsägande banalt: något i stil med ”Ordet litteratur kommer från latinets *litteratura* [...] *litteratura* kommer av *littera*, som betyder bokstav”.¹ I värsta fall blev diskussionen helt enkelt felvisande – se nyss nämnda citat – trots att vi använde oss av flera olika exempel på vad som eventuellt skulle kunna kvala in som ”litteratur”: brev, poesi, krönikor, kanoniserad skönlitteratur och genrelitteratur, allt för att belysa frågans komplexitet.

Nej, vi fick helt enkelt överge den idén. Sedan några år har ämnets introduktionslektion istället rubriken ”Vad är litteraturvetenskap?” En nog så svår fråga, men en som vi har en skugga av en chans att besvara under en två timmar lång session.

Att frågan om vad litteratur är lätt blir snårig märker jag när jag undersöker hur de läroböcker som på senare år publicerats i ämnet tar sig an den. Eller kanske snarare inte tar sig an den: De verkar alla tveka inför frågan, eller smyga in diskussionen i en text som egentligen skulle handla om något annat. Så sker till exempel i den av Carin Franzén redigerade och mycket användbara *Grundbok i litteraturvetenskap. Historia, praktik, teori* som gavs ut av Studentlitteratur 2015. Boken är pedagogiskt indelad i fem kapitel: ”Författare”, ”Läsare”, ”Medier”, ”Språk” och ”Historia”. Man skulle ju kunna tänka sig ett med namnet ”Litteratur” också, eller hur? Möjligtvis har en sådan rubrik ansetts för bred: Franzén skriver i sin inledning att samtiden har ”ett vidgat text- och litteraturbegrepp”,² vilket exemplifieras med urvalet i antologin *Texter från Sappho till Strindberg*

från 2006, som rymmer texter av flera genrer (ett exempel som inte riktigt illustrerar det vidgade textbegreppet – men väl en vidgad syn på vad skönlitteratur kan vara). Nu visar det sig att frågan om litteraturens ontologi faktiskt tas upp i boken när allt kommer omkring. I sin välskrivna text om ”Språk” ägnar Anna Albrektson (då Cullhed) stort utrymme åt att just diskutera vad litteratur är och har varit. Hon visar hur tänkare genom tiderna formulerat sig kring vad som kännetecknar poetiskt och litterärt språkbruk och hur dessa kan studeras – till exempel med narratologins, retorikens och närläsningens verktyg.

De ännu nyare *Litteraturvetenskap I* och *II* (båda 2020), från samma förlag men med Sigrid Schottenius Cullhed, Andreas Hedberg och Johan Svedjedal som redaktörer, rymmer inte heller något kapitel som lovar reda ut vad litteratur är – även om just ordet *litteratur* nämns i flera rubriker. Frågan är kanske för stor och får tas i delar, som ”Äldre litteratur” (band 1) eller ”Populärlitteratur” (band 2).

Redan 2011 utgav Studentlitteratur emellertid den kortare, ämnesintroducerande *Varför litteraturvetenskap?* (den något provocerande titeln härrör från att boken är del av en serie, där exempelvis *Varför historia?* och *Varför religionsvetenskap?* också ingår). Där väljer bokens författare Anna Nordlund att diskutera det utvidgade textbegreppet snarare än att ta sig an frågan om vad litteratur är och kan vara. Men så har hon också bara drygt hundra sidor till sitt förfogande, och måste nog välja. I en bok som snarare verkar rikta sig till blivande lärare än till litteraturvetare in spe anses nog frågan om det vidgade textbegreppet vara viktigare, då det alltsedan det introducerades i Läroplanen 1994 (Lp094) spelat en viktig roll för undervisningen i svenska.³

Att spørsmålet om litteraturens ontologi inte uttryckligen adresseras i dagens svenska läroböcker i litteraturvetenskap – även om det aktualiseras på olika sätt – kan bero på att redaktörerna blivit visa av erfarenhet. Bengt Landgren fick det otacksamma uppdraget att ta sig an problemet i den av Staffan Bergsten redigerade *Litteraturvetenskap – en introduktion* från 2002, i och för sig med viss avgränsning: ”Vad är en litterär text?” löd rubriken. I sitt på många sätt fina svar valde Landgren främst att diskutera filologiska problem (vilken version av texten bör vi studera?) innan han övergick till att argumentera för att en uttömmande definition av termen *litteratur*

knappast kunde ges. Landgren var här i gott sällskap: Liknande slutsatser hade långt tidigare gått att finna både hos internationellt lästa litteraturvetare, som Terry Eagleton, och hos lika lästa filosofer, som Jacques Derrida.⁴

Så mycket bättre då att *Tidskrift för litteraturvetenskap* gett oss litteraturvetare i uppgift att fundera över frågan de senaste två åren. För skam vore det väl om vi inte vågade försöka svara, även om vi vandrar in i misslyckandet. Just det faktum att vi var flera som fick uppdraget är det viktigaste: Det är mångfalden infallsvinklar som varit den största behållningen för mig när jag med stort intresse tagit del av de tankeväckande texter som publicerats i essäserien ”Ämnet för vårt ämne”. Det är ju perspektivrikedomen som är grejen, och frågan kan besvaras på så otroligt många sätt. Jag kommer att tänka på Lily Bricoe, som när hon målar sin tavla av Mrs Ramsay i *To the Lighthouse* (1927) önskar att hon hade femtio par ögon: ”Fifty pairs of eyes were not enough to get round that one woman with, she thought.”⁵

(Och se där, en viktig funktion hos litteraturen: Den hjälper oss att tänka!)

Först ut var Janina Orlov, som i sitt svar utgick från den roman hon just översatte.⁶ Hon hittade det i romanens baksidestext, där hon kunde läsa om ”litteraturens förmåga att berätta sanningen när alla andra sätt att tala har förkastats eller bedömts vara vansinniga”. För henne är alltså litteraturen en källa till sann kunskap.

Janina Orlovs text följdes av en uppsats av Thomas Götselius, som diskuterade hur litteraturen var beroende av sin publik för att bli till, och hur ändrade publikbeteenden gav en ny litteratur.⁷ Götselius ganska pessimistiska text lutade sig mot Sven Anders Johanssons tal om *Litteraturens slut* (2021) och såg hur samtidens instrumentella syn på läsning och dess konsumistiska längtan efter formel- och ämnesmässiga repetitioner – ”Litteraturen blir något som bekräftar det vi redan vet” – i grunden förändrat vad litteratur är.⁸ Christian Benne utgick från en liknande värdeskala – litteraturen som upprepar allt (det han kallar för ”shitereature”) skildes från Litteraturen, den som omdanar världen: ”Literature tells us to remake our lives”.⁹ Och i litteraturen har vi så underkategorin ”itereature”, litteraturens graal: den som har kraft att ständigt förnyas, ständigt pocka på omläsning, och som förändrar oss.

Också Knut Ove Eliassen är inne på frågan om förfall.¹⁰ Han menar

att den förändring av litteraturbegreppet som pågått under de senaste decennierna nog måste uppfattas som att skönlitteraturens värde devalverats. ”Denne prosessen kan utlegges både som nivellering och demokratisering, som estetisk forfall eller som frigjøring.”¹¹ Eliassens resonemang utgår från en diskussion kring vad som händer med den av tradition pappers- och skriftbaserade skönlitteraturen när ordkonsten flyttar in i digitala och postdigitala sammanhang. Samtidigt som han noterar att människor i samtiden tar del av ordkonst på flera nya och nygamla vis – som i ljudböcker och scenframträdanden – verkar han närmast apokalyptisk i sin syn på skönlitteraturens framtid.

Evelina Stenbeck går liksom Janina Orlov till den litterära praktiken för att finna svar, och hon hittar vad hon söker hos poeter som Anne Carson och Asta Olivia Nordenhof: Det är själva sökandet som är grejen, detta att inte veta men så förtvivlat gärna vilja.¹²

Naturligtvis är det inte att förvänta sig att en handfull skandinaviska litteraturvetare under ett par år ska kunna besvara en fråga som sysselsatt filosofer, konstnärer och forskare i millennier (jag frestades att skriva ”alltsedan Platon” men tänker att perspektivet nog kan göras än vidare). Och kanske är det ett nederlag att vi som ägnat hela våra liv åt just litteraturen inte kan säga vad den är. Eller så är det just frågans omöjlighet som gör litteraturen värd ett helt yrkesliv. Jag lutar åt det senare. I sin introduktion till denna essäserie skrev Maria Trejling att oförmågan att benämna vad litteratur är ”gör vårt fält sårbart, men samma oförmåga är också ett tecken på litteraturens kraft: dess variationsrikedom och kapacitet att undfly varje inlåsande definition”.¹³ Och visst är det så. När vi med säkerhet kan fastslå vad litteratur är får vi nog börja tala om den i förflutet tempus för då är den död. Trejlings rubrik leker också med mångtydigheten i ordet *ämne* och påminner oss om att begreppet även kan betyda *material*: ett obearbetat något med potentialen att formas och förädlas till ett flertal ting och ges mångsidiga funktioner.

Just det faktum att frågan om litteraturens ontologi är omöjlig att besvara gör den än mer värd att ställa. Det gör den också till en filosofisk fråga, snarare än en litteraturvetenskaplig (men när har litteraturvetenskapen låtit sig hindras av sådana gränsdragningar?). När Jacques Derrida intervjuades av Derek Attridge om saken 1989 kunde han inte dölja sin förtjusning:

If the question of literature obsesses us, and especially this century, or even this half-century since the war, and obsesses us in its Sartrean form ("What is literature?") or the more "formalist" but just as essentialist form of "literarity," this is perhaps not because we expect an answer of the type "S is P," "the essence of literature is this or that," but rather because in this century the experience of literature crosses all the "deconstructive" seisms shaking the authority and the pertinence of the question "What is ... ?" and all the associated regimes of essence or truth.¹⁴

Och visst har han rätt! Just det där att vi inte kan svara på frågan gör den så oemotståndlig. Samtidigt som Derrida underkände själva frågan kunde han emellertid inte låta bli att ge den litterära upplevelsen ett slags särställning, och han hade sedan inga problem att fundera över vad litteratur kan vara i ett samtal som lät sig transkriberas till ytterligare åtskilliga sidor.

Derridas goda humör smittar av sig och jag håller med honom: Det är något med litteratur som gör att vi vill ställa den här omöjliga frågan, och när vi gör det tvingas vi reflektera över andra problem som verkligen gör skillnad. Som: Vad ska vi ha den här undflyende 'litteraturen' till? Vilka funktioner har den? Förändras de här funktionerna över tid eller är de konstanta? Och vad är läsning? Vad kan språket göra? Var går dess gränser? Vad gör litteraturen för skillnad i världen? Och varför använder sig människor – ständigt, i alla omständigheter, platser, tider – av berättelser och konst?

Det faktum att en enkel fråga ger upphov till sinsemellan radikalt olika texter visar inte bara på litteraturens utan också på själva litteraturvetenskapens både undflyende och gränsöverskridande sätt att vara. Inte bara uppfattningen om vad vi ska beforska står på spel, utan också vilka forskningsuppgifter vi ska ta oss an – och varför. Alltså: Vilket är vårt undersökningsmaterial? Och vad är vårt syfte? Det är ett hälsotecken inte bara att vi ständigt ställer dessa frågor – utan också att vi besvarar dem på så skilda vis.

Den uppmärksamme läsaren har dock säkert noterat att jag själv ännu noggrant undvikit att ge min definition av vad litteratur är. Ja, det är givetvis lättare att fundera över hur litteraturen *inte* kan definieras. Den kan inte avgränsas genom att avskilja fiktivt från faktiskt berättande: Litteraturen rymmer båda. Den kan möjligtvis

bestämmas genom sin språklighet, men inte genom sin skriftlighet. Av de hittills publicerade essäerna är det framför allt Eliassen som tar fasta på ljudets och det muntligas återkomst och som jag sympatiserar med. Vidare kan litteraturen inte heller förklaras genom sin konstfullhet: Vårt dagliga språk rymmer allt sådant som också hittas i litteraturen, som retoriska troper, bilder och rytmiska upprepningar. Inte heller – menar jag – är kvalitet ett hållbart kriterium för vad litteratur kan vara. 'Uselt då – fantastiskt idag' kan man säga om flera av de titlar som idag ges ut i förlagens klassikerserier.

Så om litteraturen i första hand inte kan definieras som fiktion, som skrift, genom sin konstfullhet eller sin kvalitet – vad är den då för mig? Jag har faktiskt flera svar, de flesta djupt personliga. I litteraturvetarlarmets stress och hetta glömmer jag dem ibland. Men de gjorde mitt yrkesval lätt. Och det stora antal studenter som trots alla återkommande larm om läskriser söker sig till litteraturvetenskapen termin efter termin får mig att tro att jag kanske inte är ensam om att tänka ungefär så här.

För det första: Litteraturen är mitt livs universitet. Jag vet inte själv allt jag lärt mig just genom min läsning: om världen, om andra varelsers sätt att tänka, tala och se. Om språk. Om hur det ser ut på platser jag aldrig besökt. Om vad det är att vara människa. Om hur det skulle kunna vara att *inte* vara människa. Litteraturen är helt enkelt kunskapens fest. Och då menar jag verkligen kunskapens fest, banalt och livsomvälvande. Hur känns det att vara sjösjuk? Hur känns det att hålla sin döende mamma i handen? Hur känns det att ångra ett mord? Eller planera ett? Och visst kan jag ta in information om historiska skeenden som massakrer, krig och folkmord. Men för att historien riktigt ska tränga in i mig krävs litterär gestaltning. Där har författare som Imre Kertesz, Svetlana Aleksijevitj, Toni Morrison och många fler betytt mest. Och när Inger Christensen skriver om hur skenet från atombomben i Hiroshima når henne där hon står och skalar potatis i Köpenhamn, då lär jag mig något om vad det är att vara en del av ett gemensamt allt.¹⁵

För det andra: Litteraturen är ett sätt att bedriva forskning, ett slags icke-vetenskaplig forskningsmetod med ofta giltiga resultat – minns baksidan på Janina Orlovs roman! Det var ju ingen slump att Proust kallade sin svit om att minnas och återkalla det förflutna för

À la recherche du temps perdu (1913–27). För visst är det skönlitterär forskning som Proust (bland annat) ägnar sig åt. Skönlitteraturen är alltså inte bara en kunskapsspridare utan en kunskapsskapare. Vad är det att vara ett mänskligt subjekt? Var går det mänskligas gränser? Var går språkets?

För det tredje: Litteraturen är tröst. Inte sällan har jag upplevt det som jag tror att Kenneth Burke menade när han i *The Philosophy of Literary Form* (1973 [1941]) beskrev det skönlitterära berättandet som ”equipments for living”. I litteraturen har jag kunnat spegla mig, få syn på och skapa någonting av kaoset i mitt inre. Men också få perspektiv. När jag som kärlekssjuk tonåring upptäckte att redan Sapfo hade förmått gestalta det jag kände – ja, då hände någonting med mitt förhållande till mig själv. Jag var inte ensam. Jag fick ett språk för att benämna min erfarenhet. ”Du v i s s t e då ...!” skrev Karin Boye i dikten ”Till en diktare”. Hon var ju också en läsare:

Sällsamma skymningsglädje, att du också visste
allt detta tunga.

Din vilsna vänskap genom sekler strövar.¹⁶

Och för det fjärde: Litteraturen är en estetisk upplevelse. I lägre eller högre grad, givetvis. Som all konst rymmer även ordkonsten oväntade möten och kontraster, rytm, överraskande brott mot mina förväntningar: i ljud, bildspråk och stil. Litteraturens sätt att med utgångspunkt i det material som språket erbjuder arbeta med och ställa frågor kring form höjer ofta min kroppstemperatur (för övrigt ett kriterium på kvalitet som en lärare i arkitektur en gång gav mig och som jag genom åren funnit oväntat produktivt).

Jag kan fortsätta. Att litteratur också är förströelse har uppmärksamrats i flera av denna essäseries bidrag. Det är där förfall-diskursen kommer in. Eller diskussionen kring litteraturens gränser – jämför dagskritikens variationer på ’Det här vill jag inte kalla för litteratur’ och Christian Bennes ’shiterature’. Mycken förfäran inför ljudbokens utbredning och inför scrollvänlig instagrampoesi och grunda booktok-tips kan nog hänföras hit.

Det kluriga är att litteraturen ofta är alla dessa olika saker samtidigt, fast i olika hög grad. Jag blev litteraturvetare för att jag

fascinerades av allt litteraturen kunde göra. Många gånger har jag frågat mig var gränsen för vårt undersökningsobjekt går – hör också tidningsartikeln, anamnesen, domen, det politiska talet, den förljugna romanceberättelsen dit? Svaren har jag ofta funnit i det arbete texten utför och behoven den svarar mot: Det handlar om vilka litterära funktioner dessa olika språkliga uttryck fyller – var, för vem och i vilka sammanhang. Just här gäller faktiskt inte alltid att strunt är strunt och rosor rosor, för att parafrasera Fröding. Också texter i skönlitteraturens gränsland förhåller sig till och aktualiserar litteraturvetenskapens frågor om form, om skönhet, och om hur dessa texter benämner och gestaltar världen, om än ofta på väldigt skiftande sätt.

Således är vårt litteraturvetenskapliga undersökningsområde som jag ser det långt större än den språkonst jag håller allra högst – den som finns på min egen personliga kanonlista. Och där någonstans smyger sig den svåra frågan om värde och kvalitet också in i mitt personliga litteraturbegrepp. I min dagliga verksamhet behåller jag ofta alla tankar om värde för mig själv: Många av litteraturvetenskapens frågor har inte i första hand att göra med kvalitet. Jag tar mig ofta an texter som jag finner intressanta i något specifikt hänseende fastän jag kanske finner dem trista i grunden. Men ändå: jag och mina studenter upptäcker ständigt nya texter att fördjupa oss i, texter som överraskar i form, stil, tilltal och anspråk. Har jag tur kan jag uppleva en viss temperaturhöjning flera gånger om dagen.

Under skrivandet av den här essän blev det den 10 december 2024. Och på kvällens Nobelbankett fick årets pristagare Han Kang tre minuter till ett tacktal. Hon använde dem väl. För plötsligt insåg jag att hon faktiskt erbjöd oss lyssnare en koncentrerad definition av vad litteratur är och vad den förmår:

In the darkest night, there is language that asks what we are made of, that insists on imagining into the first person perspectives of the people and living beings that inhabit this planet; language that connects us to one another.¹⁷

För Han Kang – som för så många av oss – kan litteraturen vara en tröst i samtidens mörker. Den kan leva sig in i och med hjälp av språket gestalta varje levande varelses perspektiv. Den kan få oss

människor att se varandra. Och den kan få oss att inse att vi ingår i en större gemenskap med allt som lever på den här planeten.

Och sedan finns det väl inte så mycket att tillägga.

Noter

- 1 "Litteratur", Wikipedia, hämtad 2024-12-16, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Litteratur>.
- 2 Carin Franzén, *grundbok i litteraturvetenskap. Historia, praktik, teori* (Lund: Studentlitteratur, 2015), 7.
- 3 Se exempelvis Maj Asplund Carlsson et al. red., *Texter och så vidare. Det vidgade textbegreppet i svensk skola och förskola* (Stockholm: Natur & Kultur, 2004). Magnus Persson återkommer i sin forskning också till skolans syn på det vidgade textbegreppet, exempelvis i "Den kulturella vändningen i skolans styrdokument. Motsägelser och motsättningar i talet om estetik, mångkulturalism och kulturarv", *Utbildning & Demokrati* vol. 14 (2004), 35–61, 52.
- 4 Terry Eagleton, *Literary Theory. An Introduction* (Oxford: Basil Blackwell, 1983), 1–16; Jacques Derrida, "'This Strange Institution Called Literature': An Interview with Jacques Derrida", av Derek Attridge, Geoffrey Bennington och Rachel Bowlby övers., *Acts of Literature*, Derek Attridge red. (New York & London: Routledge 1992), 33–75, resonemanget återfinns på s. 44–52.
- 5 Virginia Woolf, *To the Lighthouse* (London: Penguin Books, 1992), 214.
- 6 Janina Orlov, "Vad är litteratur?", *Tidskrift för litteraturvetenskap* vol. 53 (2023:1), 7–8, <https://doi.org/10.54797/tfl.v53i1.19363>.
- 7 Thomas Götselius, "Försvinnandets litteratur", *Tidskrift för litteraturvetenskap* vol. 53 (2023: 2–3), 269–280, <https://doi.org/10.54797/tfl.v53i2-3.23578>.
- 8 Se Sven Anders Johansson, *Litteraturens slut* (Göteborg: Glänta 2021).
- 9 Christian Benne, "Is This It? On Shiterature, Literature and Iterature", *Tidskrift för litteraturvetenskap* vol. 53 (2023:4), 189–203, 196, <https://doi.org/10.54797/tfl.v53i4.24796>.
- 10 Knut Ove Eliassen, "Hva er skjønnlitteratur? – i litteraturvitenskapens post-digitale praxeologi", *Tidskrift för litteraturvetenskap* vol. 54 (2024:1), 147–167, <https://doi.org/10.54797/tfl.v54i1.30334>.
- 11 Eliassen, "Hva er skjønnlitteratur?", 151.
- 12 Evelina Stenbeck, "Pudelns kärna", *Tidskrift för litteraturvetenskap* vol. 54 (2024:2), 145–148, <https://doi.org/10.54797/tfl.v54i2.41080>.
- 13 Maria Trejling, "Ämnet för vårt ämne", *Tidskrift för litteraturvetenskap* vol. 53 (2023:1), 6, <https://doi.org/10.54797/tfl.v53i1.19363>.
- 14 Derrida, "This Strange Institution Called Literature", 48.
- 15 Se j-dikten i Inger Christensen, *alfabet* (Köpenhamn: Gyldendal 1981).
- 16 Karin Boye, "Till en diktare", *Gömda land* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1924), 19.
- 17 Han Kang, "Banquet Speech", hämtad 2025-01-10, <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2024/han/speech/>.